

JUHÁSZ PINTÉR PÁL

A népi írói mozgalom

Magyarországon a szociográfia irodalmi műfajának megteremtése a XX. század közepére esett. Ez az az időszak, pontosabban a harmincas évek, mikor a műfaj virágkorát élte, a legjelentősebb alkotások ekkor készültek el.

Olyan nevek jelzik e magas színvonalú alkotó munkát, mint Illyés Gyula, Féja Géza vagy éppen Kovács Imre. Az alkotók sorát persze még hosszan sorolhatnánk. A magyar irodalmi szociográfiát ők viszik a legmagasabb szintre. Azonban ez a magas színvonalú tevékenység sem alakulhatott ki előzmények nélkül. Ha tehát vizsgálni akarjuk a fent említett szerzőket, alkotásaikat, az egész mozgalmat, feltétlenül rá kell világítani azokra a személyekre, munkákra, tevékenységekre, akik, illetve amik nélkül nem alakulhatott volna ki e műfaj. Azt is meg kell vizsgálni, hogyan fejlődött hazánkban a szociográfia, milyen sajátosságai alakultak ki. Továbbá hogyan került az irodalommal kapcsolatba, illetve miként lépett a szűk tudományos területről az egész közvéleményhez szóló műfajjá. Magát a szociográfiát tehát a kezdeteknél kell megragadni, hogy megérthessük, hogyan vált íróink kezében hathatós eszközzé egy olyan tevékenységben, melyet a magyar nép állapotainak jobbításáért cselekedtek.

A szociográfia mint műfaj

Ha egyetemességben szemléljük a műfajt, akkor azt mondhatjuk, hogy a szociográfia a szociológiából hasadt ki. Ez a tétel fedi is a valóságot, ha a nyugat-európai országokra alkalmazzuk. Ott elmondhatták a szociográfusok, hogy tudományáguk többé nem a szociológia segédtudománya, hanem önálló műfaj. Magyarországon azonban nem beszélhetünk komoly elméleti szociológiáról, így a szociográfia kérdése elsősorban nem tudomány-rendszertani kérdésben merül fel.¹ Szociológiát, mint tudományt sokáig még a XX. században sem ok-

JANKAPUSZTAI CSELÉDLAKÁSOK AZ 1930-AS ÉVEKBEN

tattak még egyetemeken sem. Nálunk a szociográfia nem tisztán tudományos műfaj, nem csak társadalomtudósok művelték. Ezek után már világosabbá válik, hogy a kérdéses műfaj, hogyan is juthatott el egészen a szépirodalom területéig.

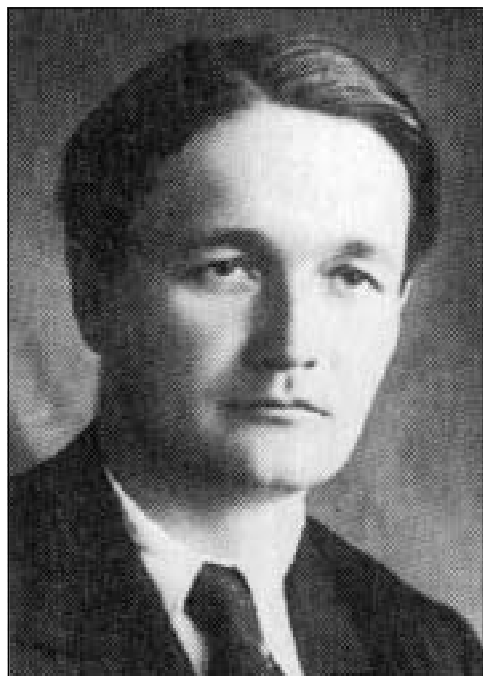
Ha magát a kifejezést vizsgáljuk, arra jutunk, hogy a jelentése egyet jelent a szociális állapotok leírásával. Rudolf S. Steinmetz szerint, akit a szociográfia egyik legelső művelőjeként tartanak számon, egy adott korban minden eszközzel leírni, jellemezni igyekszik valamely nép összes viszonyait, állapotait.² Ez az elmélet a mi szempontunkból egyet jelent „a magyarság mai életformájának, gazdasági, egészségügyi, kulturális állapotainak teljes ismeretével, annak az ismeretével, hogy miként él ma a magyarság, mik a mai magyar életnek a hibái és erényei, mik azok a társadalmi betegségeink, amelyek orvost és orvoslást követelnek.”³

A cél megismerni és megismertetni. Megismerni és megismertetni a magyar társadalomban bujkáló gondokat. Ez utóbbi volt talán a legfontosabb mozzanata a szociográfiai munkáknak. Nem elég ugyanis a problémákat tudományos munkával feltárni, azokat meg is kell ismertetni a széles közvéleménnyel, hogy azok országos szinten tudatosuljanak. Erre a tudósok nem voltak maradéktalanul képesek. Feltárni feltárták a problémákat, de azokat szigorúan tudományos munkákban rögzítették, így azok csak tudós társaiknál találtak befogadásra. Kik voltak azok tehát, akik erre alkalmasak voltak? Ha feltesszük ezt a kérdést, válik csak világossá íróink tevékenységének jelentősége, akik a szépirodalmat ötvözték a tudományossággal. Azokról az írókról van itt szó, akik felelősséget éreztek a nép sorsa iránt, és felakarták rázni az országot, hogy az általuk áldatlannak leírt állapotok valamelyest javuljanak. Az ő általuk elkészített munkák olyan stílusban íródtak, melyet a közvélemény is be tudott fogadni, sok esetben szépirodalmi, művészeti élményt nyújtva amellet, hogy a valóság ábrázolására törekedtek.

Magáról a szociográfiáról többen, mint például Steinmetz is, elmondták ama véleményüket, hogy felületesség és egyoldalúság jellemzi. Ha ez így önmagában nem is állja meg a helyét, az elmondható, hogy a tiszta tudományosság nem mindig jellemezte. Nem is jellemezhetette, hiszen a műfajt nem csak a társadalomtudósok művelték, hanem a legjobb szándékotól vezérelve e területre vették magukat közgazdászok, politikusok, teológusok, és ami számunkra legfontosabb, írók is. A magyar szociográfiák esetében, főként a szépirodalmi ihletésűeknél szembeötlő a statisztikai adatok szembesítése az egyéni felismerésekkel, az írásos dokumentumokból származó ismeretek vegyítése a helyszínen szerzett tapasztalatokkal, esetleg saját gyermekkori élmények felelevenítése, ahogy azt Illyés Gyulánál láthatjuk.⁴ Itt érhető tetten az a pillanat, amikor a szerzők kilépnek a tiszta tudományosság keretei közül, amelyeket szentnek kell tekintenünk ugyan, viszont amelyek korlátokat is állítanak maguk körül, nem engedve feltárt a tényeket a nagyközönség elé. Ezeket a gátakat majd Darvas József, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Zoltán és társaik tudják majd ledönteni személyes élményeikkel, közvetlenebb hangjukkal. Persze Illyésék sem előzmények nélkül teremtették meg ezt a műfajt, melyet nevezhetünk irodalmi szociográfiának. Külön elemzést igényel annak az eldöntése, hogy hol húzható meg a határ irodalmi és tudományos szociográfia közt, mi tartozik egyik és másik kategóriába.

A magyar irodalomban korábban is voltak művek, amelyekben a szerzőik társadalmi jelenségeket írtak le, és a lakosság valamely rétegének életviszonyait esetleg még művészi eszközökkel is megelevenítették. Állandóan felvetődtek hazánkban is azok a buzgó kísérletek, amelyek a magyar falu, a magyar jobbágyság, parasztság sorsát, helyzetét igyekeztek javítani írásaikkal, összehasonlításaikkal. Ilyen erkölcsi célzatú írás Bél Mátyás XVIII. században

keletkezett *Notitia Hungariae*-ja, amelyben a német államismereti iskola hatása alatt hasonlítgatja össze az alföldi magyar, a tót és a német, oláh falutelepülés formákat, földrajzi, népi és gazdasági viszonyokat. Ugyanilyen erkölcsi és javító tendenciák vezették Thessedik Sámuel A magyar földműves milyen s minő lehetne című munkájában, és vezették Berzevicy Gergelyt, hogy a parasztok állapotáról elmélkedjék.⁵ A sort folytathatnánk Széchenyinél, Kőlcseynél, de mindenféleképpen meg kell állnunk egy munkánál itt a XIX. században, amelyről érdemes néhány szót szólnunk. Ez pedig nem más, mint Orbán Balázs A Székelyföld leírása című műve, amely az 1930-as években kiteljesedő szociográfiai irodalom előzményének tekinthető. A mű hat kötetben tárgyalja a Székelyföld tájait, lakosságának történetét, hagyományait, szokásait, gazdasági, társadalmi és művészeti viszonyait. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy XIX. századi műről van szó. A szociográfia művelése itt kevésbé tudatos magatartás, mint volt az a két világháború közötti korszakban. Mások a háttérben meghúzódó célok is. Mert mi volt a cél a XX. század harmincas éveiben? Hogy a falu nyomorúságát a társadalom színe elé kell vinni, és a nyilvánosság erejével kell a tényeket köztudattá erősíteni. Ez korábban nem fogalmazódott meg a szerzőkben, legalábbis nem ilyen drasztikusan. Korábban egy népleírás sokkal kevesebb tudományosságra, adatra tudott támaszkodni, sok esetben egyáltalán nem volt meg a tudományos háttér. Ezekben az írásokban már egyre inkább láthatóvá válik az eddig csak látens meglevő kapcsolat, amely a különböző szakterületekről a falu élete, problémái felé fordult értelmiségiek és az irodalom művelői között kialakult. Ez a kapcsolat hozzájárult a századelőn a szociográfiai jellegű vagy már kifejezetten szociográfiai falumunkák megjelenéséhez és elterjedéséhez. A századfordulótól pedig a szociográfia és az irodalom szoros egymásmellettségét, s a legkiemelkedőbb művek esetében – gondoljunk Illyés Gyula

Puszták népére vagy Féja Géza *Viharsarkára* – a szociográfia és az irodalom egybeesésének tényét állapíthatjuk meg. Elmondhatjuk, hogy a hazai szociográfiai irodalom centrumában a falu átalakulása, a mezőgazdasággal, az agrárnépességgel összefüggő kérdéskörök állnak. Ez érthető, hiszen a jobbágyfelszabadítást követően a volt jobbágy önmaga ura lett, de ez tömegeinek nem felemelkedést, hanem az agrárproletár sorba való lesüllyedést jelentett. A társadalmi-gazdasági helyzet megváltozása maga után vonja a faluról szóló irodalmi alkotások tartalmi változását is. A leíró jellegű tényközlés helyére a tudományos megfigyelést mindjobban alkalmazó szociográfia kerül.⁶

Fontos határkö volt a *Huszádik Század* című folyóirat, melynek munkatársai már nem ösztönösen és nem minden tudományos felkészültség nélkül fogtak szociográfiai munkákhoz. Tevékenységük sikerességének, hitelességének érdekében tanulmányozták a nyugat-európai országokban alkalmazott módszereket. A falu, a mezőgazdaság, a nagybirtok, az agrárnépes-

ség problémáját a kutatás akkori színvonalának megfelelő tudományos módszerességgel fejtették ki. A Huszadik Század szerzőinek szociográfiai munkássága, az elért eredmények egy része hatott a későbbi falukutatásra. Veres Péter írja a Falusi krónikában, hogy e folyóirat munkatársai egy tárgyilagos, részletes és megbízható szociográfia hagytak maguk után örökül. Lassan megjelentek az intézményesült szinterei e tevékenységnek. A Társadalomtudományi Társaságban hamar felvetődött a szociográfiai vizsgálatok szükségessége, a magyar társadalom megismerésének igénye. Ilyen munkálatok folytak a Galilei-körben is. A XX. század elején tartva feltétlenül meg kell említeni Jászi Oszkár nevét, aki egyik cikkében elsődleges célként jelölte meg, hogy Magyarországnak társadalmilag és politikailag fel kell zárkóznia Nyugat-Európához. Mielőtt az erre irányuló küzdelem megindulna, meg kell ismerni, fel kell fedezni az országot. Akarva-akaratlanul Jászi ezzel a kijelentésével a szociográfia létalapját bizonyította, annak lényegét ragadta meg. Jászinál a társadalomvizsgálat, a tudományos publicisztika azonban a politikai cselekvésnek csak előkészítője. Sosem jutott arra a gondolatra, mint néhány szociográfus a harmincas években, hogy a társadalomkutatás maga is politikai tett. „Egyre jobban éreztük, hogy ki kell dolgoznunk Magyarország anatómiáját és fizioiogiáját, vagyis olyasmit, amely nem utópia, hanem élő valóság.”⁷ Jászi szavai rávilágítanak arra, hogy a polgári radikálisok szemében a szociográfia a politikai cselekvésnek az előkészítője. Jászi tisztában volt azzal, hogy a magyar politika valódi központi kérdése a parasztkérdés. A polgári radikalizmusnak azonban a faluval nem volt kapcsolata. Eljutottak ugyan a földosztás gondolatáig, ennek gyakorlati feltételeit azonban sohasem dolgozták ki.

A falukutató mozgalom

Jászi szavainak hatására is megkezdődött az ország felfedezése. Ez a munka elsősorban a vidék felé fordulást jelentette, a vidéki lakosság helyzetének feltárását. Megindult a falukutatás „arccal a falu felé” jelszóval. Oly mértékben, hogy a szárnyait ekkor bontogató írónemzedék majd valamennyi tagja kisebb-nagyobb mértékben belekerült ennek a sodrába sok más fiatalal egyetemben. Mert főként a fiatalság volt az, aki e mozgalom útjára lépett, akikben megvolt az újítás szándéka és az ahhoz való elszántság is. Az igényes szociográfia alapja a falukutatás, mely terepmunkát is jelent, és ehhez a fiatalok lendülete, megismerés vágya kellett.

Hazánkban a falukutató mozgalom két úton haladt, melyek persze nem váltak el egymástól élesen, legalábbis a kezdetekben nem. Az egyik csoportot Teleki Pál neve fémjelzte a

hozzá kapcsolódó cserkészekkel. A vezető politikusok közül ő volt az egyetlen, aki ténylegesen is támogatta a mozgalmat. Ez az irány így valamelyest kötődött a hivatalos politikához. Telekinek köszönhető, hogy 1924-ben megalakult a Magyar Szociográfiai Intézet. Érdekes színfolt Haubsburg Etelkának, IV. Károly király lányának tudományos munkája, melyben a magyar alföldi tanyavilág helyzetét dolgozta fel, s melyhez Habsburg Ottó írt előszót.⁸ Jóllehet a tanyavilágot személyesen nem ismerte, műve, melyben a tanyarendszer megreformálását sürgette, elismerő kritikát kapott. Azonban nem csak érdekesség, hogy egy Habsburg-sarj is foglalkozik a magyar parasztság problémakörével, hanem jelzésértékű is, hogy a magyar falukutató-mozgalom nemcsak egy szűk réteg sajátja volt.

A másik út az, amely közvetlenül torkollik a népi írók táborának kialakulásához, illetve az irodalmi szociográfia megjelenéséhez. Itt meg kell egy pillanatra állni és szót ejteni arról, milyen előzményeik voltak leginkább ihletői az ezen területen munkálkodóknak. Az új szellemű fiatalok első jelentősebb szervezete a szlovákiai Sarló volt. Laza mozgalma volt ez azoknak a magyar fiataloknak, akik Trianon után sajnálatosan a határon kívül találták magukat. Természetesen megtalálták a kapcsolatokat az anyaországban élő hasonló beállítottságú fiatalokkal. Programjuk között szerepelt a falujárás, a szociográfiai adatok gyűjtése, mindezeket szociográfiai elemzések előkészítésére használták fel. A mozgalom fénykora a harmincas évek elejére esett. A hanyatlása akkor kezdődött, mikor a politikai erők próbálták saját céljaikra felhasználni. Ez a bontó tényező a balra tolódás, a kommunista elemek túlsúlyba jutása volt, mely megbontotta az egységet. Tulajdonképpen a mozgalom lassan feloldódott a kommunista pártban. Attól függetlenül, hogy a Sarló mozgalom milyen sajnálatos véget ért, ösztönzőleg hatott az itthoni eseményekre. A szlovákiai példa serkentette hasonló kezdeményezésre a budapesti *Bartha Miklós Társaság*ot, s József Attila és Fábrián Dániel „Ki a faluba!” című röpirata a példa követésére hívott fel.⁹ A Társaságnak saját kiadója volt, mely könyveket jelentetett meg, és saját folyóiratot is kiadtak, melynek munkatársai voltak többek között Illyés Gyula, Kodolányi János, Féja Géza, József Attila. A sarlósok is gyakran közöltek írásokat e folyóiratban, az Új Magyar Földben, melyben József Attilának említett röpirata is napvilágot látott. A népi szociográfia története javarészt hasonló ifjúsági csoportokban zajlott. Konzervatív indíttatású volt a szegedi Bethlen Gábor-körben alakult tanyai agrár-settlement, de a vezető gondolat itt is a parasztság problémáinak vizsgálata és tudatosítása volt. A csoport működésében és szerkezetében nagy változás ment végbe a harmincas években. Új szervezeti formát kerestek maguknak, a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát* hozták létre 1931-ben. Benne a művészi irodalmi vonal dominált. Tagként vett részt a szervezetben Radnóti Miklós, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Hant Ferenc. Bár nem volt tag, mégis ide kötődött Bibó István is. Hasonló mozgalmat hirdetett meg 1932-ben az Előőrben, Bajcsy Zsilinszky lapjában, Féja Géza. Ez volt a *Márciusi Fiatalok*. A programjuk szerint a megoldás fő eszköze a szociográfia. Féja egyik előadásában minden magyar helység szociográfiájának előkészítését követelte, így rajzolva meg az egész ország szociális arcát, a magyar problémák összességét. „A teljes magyar szociográfia nélkül reformmunka s alkotómunka lehetetlenség.”¹⁰ A szociográfia maga is már részét képezte az óhajtott átalakulásnak, mert meghaladását jelentené a megosztottságnak, a válság egyik jelének. Ennek a munkának a végrehajtása tehát támasz és erő lenne minden közéleti tényező számára, aki komolyan javítani akar a magyar nép sorsán. Erre az átalakításra semmiféle más erő, más munka nem képes. A falujárás ezen felfogás szerint nemcsak megismerést nyújt, hanem pótléka és egyben előkészítése egy politikai programnak.

A szociográfia sokféle nézettel összefért. Olyan széleskörű volt a mozgalom, hogy egyszerűen lehetetlenség is lett volna, hogy ideológiailag egységes legyen. Talán szerencsésebb is volt így, mert a többféle látásmód lendületesebb munkához vezetett. 1932 táján kezdett kialakulni egy szociográfus csoport a *Fiatal Magyarság* című lap körül. A lapot az öreg cserkészek számára indították. A társaságot valamelyest konzervatívabb hozzáállás jellemezte. A minőséget Teleki Pál és Sík Sándor közreműködése biztosította.¹¹

Másik jellegzetes közösség volt a Pro Christo Diákok Hazában működő falukutatóké, mely 1934-ben alakult meg. A tagok a falukutatást szakmájukkal próbálták összekapcsolni: néprajzzal, geográfiával, közgazdaságtannal.¹²

A fiatal népi írók első szervezett és közös fellépésére a *Bartha Miklós Társaság* egyik estjének keretein belül került sor 1929-ben, melyen olyan személyiségek jelentek meg, mint Németh László, Erdélyi József, Illyés Gyula, Féja Géza, József Attila. Valamivel később hozzájuk társult Veres Péter, Sinka István, Darvas József, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Zoltán, hogy csak a legnagyobbakat említsük. A neveket olvasva megállapíthatjuk, hogy a „népi” ügy jó kezekbe került. Tehát az új írói nemzedék jelentkezése az 1920-as évekre tehető. E csoportosulás útjára bocsájtásában elvülhetetlen szerepet játszott Németh László. 1928-ban jelent meg Népiesség és népiség című írása, mellyel egyúttal nevet is adott ennek az irányzatnak. Az említett estén elhangzott Németh László *Népi erő* című előadása, melyben azt fejtegette, hogy aki Magyarországon, mint író számított, az „művészete gyökerében mind népi író volt.”¹³ A nép felé fordulás teljes programját jelezte ez a fejtegetés, melyet az ifjú írók, költők magukévá tettek. Elsődleges jellemzőjük, hogy a magyar nemzet megújulásának lehetőségét a parasztságban látták. Ahhoz, hogy az ország helyzete megváltozzon, először a parasztság siralmas helyzetén kell lendíteni, hangoztatták. A nép romlatlanságában, kiaknázatlan erejében bíztak. A nemzet fogalma évszázadokon át egyet jelentett a nemesség fogalmával. A nem nemesi rétegek ki voltak belőle zárva. Ezzel a tradicionális felfogással szakítottak most végérvényesen. Hogy a népbe vetett hit milyen nagymértékű volt, azt nagyszerűen példázza hogyan vélekedtek ebben a korban a faluról. „A falu faji tisztaságunk és erőnk biztosítéka.” „A falu magyarságunk legtisztább arca.” „Minden reményünk a falu.”¹⁴ Ilyen és ehhez hasonlatos értékelések születtek meg azokban az emberekben, akik az új erőt, mely a radikális változtatásokhoz szükségeltetett, a parasztságban látták. Úgy gondolták, eljött az ideje, hogy ez a réteg ne csak a terheket viselje a vállán, hanem más feladatokhoz is felnőjön. Mit ér az ember, ha magyar, azaz mit ér az ember, ha paraszt, teszi fel a kérdést Veres Péter.¹⁵ Íróink neki is látták a tiszta magyarság kibányászásához, rávilágítva a parasztság tarthatatlan helyzetére, amely a nemzet előrehaladását gátolja. Mindeközben próbáltak csak a tényekre alapozni, mindenféle paraszttromantikától, faluidilltól mentesek maradni, melyekben csupán félrevezetést, ámitást láttak.

A nép előtérbe kerülésében nem az játszotta a fő szerepet, hogy sokan származtak az új csoport tagjai közül a parasztságból. Annak az eredménye lett ez, hogy a régi kérdésekre új válaszokat kellett keresni. Meghatározó volt a Szabó Dezső-i alapgondolat, hogy a forradalmakban a polgárság és a proletariátus lejárta magát, elvesztette hitelét, a parasztság nem, a nemzeti megújulást tehát hozzá lehet kapcsolni. Már az is magyarázat lehet a parasztproblémák fontosságára, hogy az agrárkérdés az ország legfontosabb kérdése volt, a népesség több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott. A problémákat vizsgálva – pl.: az agrárnépesség zöme birtoktalan volt – vallották, hogy kicsinyes, az igazi kérdések iránt érzéketlen politikával szemben kell lennie egy alternatívának, amely felülemelkedik a politikán, amely erkölcsi és

nemzeti alternatíva: azaz népi. Sem a hatalom, sem a hagyományos politikai ellenzékiesség nem kínált elfogadható szellemi válaszokat. Új tájékozódást keresve tehát a nép, a parasztság felé fordultak. A nép felé fordulást nem szimbolikusan, hanem gyakorlatilag akartak véghezvinni. Ennek a gyakorlati néphezfordulásnak lett a terméke a szociográfia. A szociográfia tehát programmá vált, népi és nemzeti célokat szolgáló hivatást jelölt.

Kritikák a szociográfusok ellen

Ahogy a népi mozgalom, melyhez a szociográfusaink tartoztak, erősödött, kezdett az irodalmi közélet megoszlan. Voltak, akik az új irányvonalat üldözték, esetleg személyesen is képviselőivé lettek. Viszont akadtak olyanok is, akik nem voltak ennyire lelkesek, és negatív érzéseiknek adtak hangot. Ez az ellentét a népiek és urbánusok ellentétéként vonult be az irodalomtörténetbe. A két csoportosulás elnevezéséből is szembeállítás érezhető ki. Az urbánusok azt vetették szemére a másik tábornak, hogy túlságosan is a parasztságban gondolkodnak. Szemükben a népiek szűk látókörűek, provinciális szemléletűek voltak. Magukat a városi életforma, a nyugat-európai szellemiség, a polgári értékrend képviselőinek tartották. A népiek szintén vádakkal illették Ignotusékat. Mégpedig azzal, hogy érzéketlenek a magyar parasztság, illetve annak szenvedései iránt. Ideológiai különbségről kell tehát beszélnünk a két csoportosulás között. Művészetüket más területen bontakoztatták ki, mely sokszor személyes ütközésekhez vezetett. Mindkét oldal vádjában voltak igazságok, azonban ezeket nagyon gyakran el is túlozták. Az urbánusok személyes érzékenységük okán is szembehelyezkedtek a népi írókkal. Ez utóbbiak ugyanis munkáikban a magyar nemzet sorsával, jövőjével foglalkoztak. A parasztsággal kapcsolatos kutatásaikban magyarságról, népi sajátosságoktól beszéltek. Ebben az urbánusok többsége – alaptalanul – nacionalizmust, a nem magyar származásúak kirekesztését látták. Erre a kérdésre nagyon érzékenyen reagáltak, mivel sokan közülük zsidó származásúak voltak.¹⁶

Abban talán volt némi igazság, hogy egyesek a népiek közül a magyar parasztság szerepét a nemzet jövőbeni sorsában eltúlozták. De ha itt tévedésről beszélünk, csakis jóhiszemű tévedésről lehet szó, amely új utakat nyitott meg a parasztság felé. A fiatalok olyan munkára kaptak ösztönzést így, mely eddig ismeretlen volt, és mely eddig ismeretlen tényeket fedett fel a nép életét illetően. Sokak szájából, így Illyéséből is elhangzott a program: az ifjúság menjen a nép közé, és tárja föl annak helyzetét. Nagy számban vállalkoztak falukutatásra a cserkészek, közülük kerül majd ki Szabó Zoltán. Más csoportosulások is járták a falvakat, olyan tagokkal, mint Kosáry Domokos, Sótér István vagy Kovács Imre. Nagyszabású kutatómunka eredménye lett az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete* című kötet. A munkában részt vevők első teendőként a valóság feltárását jelölték meg. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha a nép közé megyünk. A helyszínt melyet kiválasztottak egy ormánsági falu, Kemse volt. Itt töltöttek hosszabb időt megfigyelve és tudományosan elemezve a falu életét. Gunda Béla így emlékszik vissza erre: „Munkánk sikere érdekében legfontosabbnak tartottuk minél többet tartózkodni a nép között. Ha kellett kimentünk velük a mezőre, arattunk, gyűjtöttünk vagy a ház körül segédkeztünk.”¹⁷ A kötetben szociográfiai elemek találhatók. Az előszót Teleki Pál írta, akiről már korábban is bebizonyosodott, hogy szívén viseli eme új törekvéseket. Kovács Imréék munkája – mert ő is a kötet szerzői között volt – nagy feltűnést keltett, és a figyelmet a megoldatlan paraszti kérdések felé fordította.

A népi írók a maguk törekvésekkel nem csak a más célokat kitűző írókkal kerültek konfliktusba, nemcsak onnan érték őket támadások. Azt már megismertük, hogy a szellemi élet bizonyos mértékig kettészakadt. Ez köszönhető volt annak is, hogy a fiatal népiek a nemzetből csak a parasztságot látták, és tekintették életet és jövőt képező rétegeknek.¹⁸ Ez mindenféleképpen elfogultságnak tekinthető. Ebben nyilvánvalóan döntő szerepet játszott az, hogy nagyon sokan a népi írók közül a parasztságból kerültek ki.

A falukutatók a művészet és a tudomány területéről kilépve érintkezésbe léptek a politikával is, ki tudatosan, ki nem. Azzal, hogy az adott kor társadalmának szociális helyzetét vizsgálták, tulajdonképpen politikai kérdéseket feszegettek. Veres Pétert idézve „a szociográfia a politikai tehetetlenség egyik kibúvója volt.” Ez a felfogás azt jelenti, hogy a fiatalság az átértézt felelősséget egyenlőre nem egy politikai, hanem egy megismerési mozgalomban vezette le.¹⁹ A politikába nem tudtak volna beleszólni megalkuvás nélkül. Ennek az eredménytelenségnek a szellemi lecsapódása a társadalomkutatás. Szabó Zoltán teljesen másként értékeli a korabeli folyamatokat. Vallja, hogy a társadalomkutatás az ő politikai programjuk, melyet önként vállaltak és nem kényszerből, mégpedig azért, mert ezt tartották az egyedüli pozitív és tiszta politikának. A szociográfia nem lehet sem baloldali, sem jobboldali.²⁰ Ebben a felfogásban erősen érződik Németh László ideológiája, aki harmadik utat próbált keresni a magyarság számára, egyaránt elvetve a baloldali szocializmust és a jobboldali tekintélyuralmat. Tulajdonképpen Németh László ezen elgondolásával az országot a kommunista Szovjetunió és a náci Németország befolyásától szerette volna megmenteni.

Szabó Zoltán azon felfogása, hogy a szociográfia nem lehet sem jobboldali, sem baloldali azt jelenti, hogy csakis a valóság ábrázolására törekedhet. Ez azonban nem egyenlő a politikától való mentességgel, viszont egyenlő a pártpolitikától való menetességgel. A sarlósok sorsa bizonyította, hogy egy bizonyos párthoz való közeledés, majd kötődés milyen káros következményekkel jár a tudományos és a művészeti munkára. Politikamentes falumunka bármely korban megvalósíthatatlan. A mozgalom egysége és ereje viszont akkor lehet a legerősebb, ha semmiféle pártérdekek kiszolgálójává nem válik.

Attól is függött, hogy egy-egy mű mennyire vált politikai jellegűvé, hogy mi volt a szerző szándéka, hogyan közelítette meg a választott témát. Illyés munkája, a Puszták népe, tisztán irodalmi jellegű, míg például Erdei Ferenc legfőképp a tudományosságot tartotta szem előtt. Ezek tehát közvetlenül nem politikai indíttatásúak, viszont közvetetten, a feltárt valóságon keresztül nagyon is azok. Más a helyzet Veres Péternél, aki a parasztság küldöttjének érezte magát. Nála a közvetlen szándékok politikai jellegűek.

A szociográfusok, mint a népi írókhoz tartozók, a baloldalon sorakoztak fel. Érdekes módon mégis sokszor kaptak bírálatot a politikai baloldaltól is. Markáns ellentétek húzódtak egyes népi írók és a kommunisták között. A kommunisták csak annyiban tartották értékesnek a szociográfiát, amennyiben el lehet jutni általa a marxizmusig. Voltak akik így csak felesleges kerülőútnak tartották a szociografizálást a meglevő igazságokhoz.²¹ A szociográfusok egy része teljesen elutasította a szélsőbal értékrendjét. Féja Géza azért tartotta fontosnak a falu felé fordulást, mert ebben látta a kommunistákhoz csatlakozó fiatalság visszavezetésének lehetőségét egy jobb értékrendszerhez.²² Kovács Imre kényszerű emigrációjában 1958-ban így fogalmazott: „A népi mozgalom eredeti magyar mozgalom, mely mindmáig a kommunizmus legkeményebb szellemi és ideológiai ellenfelének bizonyult Magyarországon. A népi irodalom a kommunizmus vetélytársa lett.”²³

Persze sokkal több konfliktus adódott a szociográfus írók és az akkori hatalom kö-

zött. A kormány a harmincas években igyekezett a szélsőséges elemeket visszaszorítani. A szélsőjobboldal terjeszkedését megakadályozandó őrizetbe vették Szálasit és társait, a nyilas pártot pedig feloszlatták. Az egyenlőséget fenntartva a baloldal erősödését is próbálták meggátolni.²⁴ Ebbe esetenként a népi írók is belekerültek. Ezt legjobban a különböző íróperek illusztrálják, melyekben a rendszerellenes kritikákkal szembeni védekezés is megnyilvánult. Valószínűleg nem ez volt a legjobb eljárás, ahogyan ezekre a kritikákra reagáltak. Az első eljárásra Féja Gézával kapcsolatban került sor. A Viharsarok 1937-ban látott napvilágot, s nem sokkal megjelenése után az államügyészség lefoglalta és elkobozta a példányokat. Majd vádat emeltek a szerző ellen osztály elleni izgatás miatt. Fáját a per eredményeképpen elbocsátották tanári állásából, és két hónap szabadságyeszítésre ítélték. Hasonlóan járt Kovács Imre is *A néma forradalom* című szociográfiájával. Őt szintén izgatás és nemzetgyalázás vádjával állították bíróság elé. Büntetése három havi fogház, hivatalvesztés és politikai jogainak felfüggesztése lett. Ebben az évben sajtóper folyt még többek közt Illyés Gyula ellen is. 1938-ban Erdei Ferencet vették elő, a vád nemzetgyalázás. Az egyes perek anyaga nyilvánosságra került, az egyik ilyen kiadás *A Néma Forradalom* a bíróság és a parlament előtt.

A szellemi és értelmiségi körökben felháborodást keltek ezek az eljárások. Féja és Kovács perbefogása ellen Szekfű Gyula írt tiltakozó cikket. Majd a képviselőházban elhangzott egy nyilatkozat, mely az alkotói szabadság megnyirbálása ellen emelt szót. Az aláírók között voltak többek között: Bartók Béla, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Zilahy Lajos, Veres Péter.

Azt el kell mondani, hogy a kormány nem volt egységes ezen írók megrendszabályozásában. Példának okáért Teleki Pál miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nem zárkóztak el teljesen a mozgalomtól. Maga a belügyminiszter tájékoztatta Szabó Zoltánt, hogy a minisztertanácsban voltak, akik helytelenítették az írói pereket.²⁵ Talán a könyvek ily fogadtatásának az is az oka lehetett, hogy mindezidáig szokatlanul erős hangnemben nyilvánítottak véleményt és estek neki a felső társadalmi rétegnek és a kormánynak. Az írói perek megindításában egy automatikus védekező folyamat zajlott le. A kormányzat a világháború és Trianon után nehéz körülmények közepette igyekezett az ország, a nemzet stabilitását visszaállítani, ami akkor lehetett sikeres, ha minden támogatást megkap. Ezért az ország irányítói érezhették úgy is, hogy a szociográfiában lelhető kritikák és támadások ezt az igyekezetet semmibe veszik, gátolni próbálják. Sokszor hangzott el a kritika, hogy ezek a művek csupán a negatívumokat vázolják fel, hogy az árnyék mellett a fényt is meg kellene mutatni. Többen vélekedtek úgy, hogy nagyon is helye van a falukutatásnak, viszont az épp oly káros, hogy csak a nyomort látják meg és csak azt viszik be a köztudatba, mintha homokba dugnák a fejüket.²⁶

Azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ha netán a két világháború közötti rendszerről szeretnénk véleményt nyilvánítani, nem elég a harmincas évek szociográfiájára hivatkozni. Egyrészt azért, mert ezek csak társadalmi részét adják a dolgoknak, másrészt önmagukban csupán az érem egyik oldalát mutatják meg. Voltak a korszaknak hibái, melybe bele tartoznak azok is, melyeket szociográfusaink valóságként feltártak, de mindezek mellett azokban a nehéz időkben sok pozitívumot is produkált a nemzet továbblépésének szempontjából. Nézzük tovább, hogy milyen kritikákkal illették meg a szociográfiai munkákat végzőket. Sokan kifogásolták, hogy ezek a művek szinte kizárólag a falut, a vidéket vizsgálták. Azt senki sem térképezte fel, hogy például „hogyan élnek a Budapest környéki külvárosok ipari proletárai.”²⁷ Ez a megállapítás mindenféleképpen igaz, bár az is igaz, hogy az egyik vizs-

gálata nem jelent állásfoglalást a másikkal szemben. Az említett kritika ténylegesen meglévő hiányosságra hívta fel a figyelmet. Ám az sok mindent megmagyaráz, hogy akárcsak Illyés Gyula, akár Darvas József vidéken nőttek fel, ahogy azt a Puszták népéből, vagy A legnagyobb magyar faluból megtudjuk. Ezeket a helyeket, az itteni társadalmi rétegeket, ismerték a legjobban. Ahhoz, hogy valaki hiteles munkát tudjon írni, elengedhetetlen a mű tárgyának lehető legnagyobb ismerete. A másik ok, hogy miért a falvakkal foglalkoztak leginkább a szociográfusok ideológiai felfogásából adódott. Mint tudjuk, a népi írók a nemzet jövőjét a parasztságban látták, ezért fordultak feléje, más rétegeket elhanyagolva. Ezek után mindez érthető, azonban a hiányosságok így is hiányosságok maradnak.

Ahogy megjelentek a szociográfiai munkák, érkeztek bírálatok a tudományos oldalról is. A műfaj két terület határán vibrált, a tudomány és az irodalom határán. Az már egyedi kérdés, hogy egy-egy munka melyik területbe hajlik át jobban. A társadalomtudósok, akik bírálatokat írtak, csak a tudományosságot vizsgálták és kérték számon a szerzőkön. Azt már nem vették figyelembe, hogy a szociográfia kevert műfaj, és azt sem, hogy a szerzők milyen céllal írták meg azokat. Mivel nem tudományos munkákat akartak készíteni elsősorban, ezért ezt számon se lehet rajtuk kérni. A valóság ábrázolására törekedtek, de ebben nem tisztán tudományos módszereket érvényesítettek. A tényeket azonban így is ferdítés nélkül feltárták. Rézler Gyulának, aki megírta a két háború közötti társadalomkutatás áttekintését,²⁸ egyik fő kritikai észrevétele az, hogy a falukutatók műveikkel azt akarták elérni, hogy a kormányzat bizonyos társadalmi osztályok érdekében megfelelő intézkedéseket tegyen. Ez azt jelenti, hogy politikai célokat tartottak szem előtt. Rézler szerint a tudománynak politikamentesnek kell lennie. A politikai célkitűzés abból is kiviláglik, folytatta, hogy a falukutató könyvek csak olyan társadalmi csoportokkal foglalkoztak, amelyeknek anyagi és társadalmi helyzete beavatkozást kívánt. A politikai célkitűzés azzal a kárral járhat, hogy a következőkben is csak olyan szociográfiaiak jelennek meg, amelyek a nyomorban lévő alsóbb osztályokat vetik vizsgálat alá. De hol marad más társadalmi osztályok, a középosztály, a kispolgárság, esetleg a vezető rétegek feltárása, tanulmányozása?²⁹ Valóban a kérdés feltevés jogos, ha tisztán elméleti úton közelítünk felé. Persze ezekre a kritikákra megvoltak az ellenérvek is. Németh László azért bírálta a tudományt, mert az elkülönült az „életől” és kialakított bizonyos öncélúságot. Rézler megjegyzi, hogy köszönhet egyet-mást, a tudományos társadalomkutató irodalom a falukutatóknak. Mégpedig, hogy munkáik erős hangjaival felkeltették a magyar társadalom érdeklődését szociális kérdéseink, bajaink iránt.³⁰ Dehát éppen ez volt az elsődleges szempont, nem pedig az, hogy a tudományossághoz igazodjanak a szociográfusok. Elsősorban nem a szakmai konklúziókat kívántak levonni Illyésék, hanem azt igyekeztek tudatosítani, hogy a parasztságnak, földmunkásságnak olyan új életformát kell adni, hogy a felemelkedés lehetővé váljon, hogy ezek a népelemek munkájuk eredményességében reménykedhessenek. A politika jelenlétének vádját Rézler feleslegesen hozta fel, hiszen a szociográfusok nyíltan vállalták, hogy munkájukkal politikát is akarnak csinálni, ha nem is hagyományos politikát a szó szoros értelmében. A társadalmi osztályok kiválasztása is tudatos volt. Munkájukban benne volt a változtatás igénye is. Változtatni pedig ott kellett legelőször, ahol a legsúlyosabb problémák rejlenek. Ez pedig az agrárnépeség volt.

Az azonban nagyon tévednénk, ha tudománytalansággal vádolnánk meg ezeket az írókat. Erdei Ferenc például a szociográfia kérdéseit, mint egyértelműen tudományos kérdésként fogta fel. Erdei a szaktudományos munkát feltétlen értéknek tartotta. Mégis Reitzer Béla, Erdei barátja, aki a népi mozgalom peremén helyezkedett el, majd eltávolodott tőle, barát-

jának hibául róttá fel, hogy írása túlságosan közvetlenül táplálkozik élményeiből, és intette, „ne akarj még most a konvenciókig eljutni, csak a tényekig.”³¹ Erdei válaszul azt bizonygatta, hogy a pusztá szakszerűség a szélesebb közösségi célokra való vonatkoztatás nélkül megmerevedik. Ha nincs közösségi elvárás és értékrend, a tudomány öncélú és értelmetlen ismeretgyűjtéssé

válk. Így pedig nem lehet ráalapozni a társadalmi cselekvést. A szociográfia, mint tisztán tudomány, semmiféle kivezető utat nem tud mutatni. A tudásnak az élet alakításához kell vezetnie. Mint bebizonyosodott, ez akkor valósul meg igazán, ha a tudás érintkezik a politika, az irodalom területével, így alkotva egy olyan szintézist, mely félresöpör mindenféle merevséget, öncélúságot. Az egész szociográfiai mozgalomban jelen volt ez a gondolat.

Ha tisztán tudományos alapra helyezzük álláspontunkat, akkor nagyon is igazak a kritikák. Azonban nem ez az irány elsősorban, ahonnan ezeket a munkákat meg kell közelítenünk. Ha rávilágítunk a mozgalom igazi céljaira, akkor rájöhethetünk, hogy azok, akik az említettekhez hasonló kritikákat gyakoroltak, és a tudományosság nevében szólottak, félreértették a szociográfusok munkásságát, törekvéseiket. Ők nem is tisztán tudományos munkát irányoztak meg. Ne feledjük, hogy az elképzelések között legfőbb helyen a széles társadalom felrázása szerepelt, ezért nem is írhattak volna kizárólagosan elméleti munkát, mert akkor a kívánt hatás elérését tették volna lehetetlenné. Másrészt legtöbb esetben írókról van szó, nem pedig képzett tudósokról. Mint ilyenektől, naivítás lenne az önmagában álló tudományos munka számonkérése. Legtöbbjük esetében munkálkodott ugyanis az írói hivatástudat. Tényekből következtetéseket levonni, bírálni, értékelni, egyéni érzelmeket megjeleníteni. Mindezek hozzátartoznak az írói karakterhez.

JEGYZETEK

¹ NÉMEDI DÉNES: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: Némedi) 21.

² BORDÁNDI GYULA: *A magyar népi mozgalom*. Budapest, 1989. (A továbbiakban: Borbándi) 91.

³ SZABÓ ZOLTÁN: *Társadalomkutatás. Fiatal Magyarság*, 1934. nov. 163–169. (A továbbiakban: Szabó Zoltán)

⁴ Borbándi: i. m. 92.

⁵ ORTUTAY GYULA: *A magyar falu-kutatás új útjai*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984. 74–75.

⁶ Agrárszociológiai írások Magyarországon. 1984. 9.

⁷ Némedi: i. m. 22.

⁸ Borbándi: i. m. 101.

⁹ Borbándi: i. m. 110–115.

¹⁰ Némedi: i. m. 43.

- ¹¹ Némedi: i. m. 44.
¹² Némedi: i. m. 48.
¹³ Borbándi: i. m. 128–129.
¹⁴ JÓCSIK LAJOS: Egy műfaj születése és pusztulása. Lásd a *Nyugat* című folyóiratot.
¹⁵ VERES PÉTER: *Mit ér az ember, ha magyar*. Levelek egy paraszfiúhoz. Budapest, 1989, Püski.
¹⁶ Borbándi: i. m. 192–193.
¹⁷ GUNDA BÉLA: Ormánsági kutatómunka. *Magyar Szemle* 1935.
¹⁸ Jócsik Lajos: i. m. 302.
¹⁹ VERES PÉTER: *A mai magyar szociográfiai irodalom*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984.
96–97.
²⁰ Szabó Z.: i. m. 24–25.
²¹ Némedi: i. m. 75.
²² Uo. 42.
²³ KOVÁCS IMRE: A népi irodalom hőskora. *Új Látóhatár*, 1958.
²⁴ Borbándi: i. m. 290.
²⁵ Uo. 291–298.
²⁶ FODOR FERENC: *A falukutató mozgalom kritikája*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984.
110.
²⁷ MÓNUS ILLÉS: *Szociográfia*. Dokumentumok. 118.
²⁸ RÉZLER GYULA: *Falukutatók és szociográfusok*. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben. Budapest, [1943], Faust.
²⁹ Rézler Gyula Falukutatók és műfajuk, Dokumentumok, 134–135.
³⁰ Rézler: i. m. 141–142.
³¹ Némedi: i. m. 108.

SÁNDOR CSILLA

A TEVÉL – Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája

1. rész

Bevezetés

Az idők folyamán a despotikus istenkirályok eltűntek, a császárok kora is elmúlt már, de a hatalom birtoklásának és megosztásának problémája az emberiség örök megoldatlan kérdéseként nem tűnt el. Az államszervezetek bonyolódásával, a tömegek „(ön)tudatra” ébresztésével a politikatörténet egy új szakasza kezdődött.

A demokratikus alapon működő társadalmak a hatalom megosztásával oldották meg a hatalom- kérdést. A hatalom – végrehajtói, törvényhozói és bírói – részekre osztása már évszázados múltra tekint vissza. A XIX. század második felében egy új tényező jelent meg,